

УДК 811.161.2'06373.45'3773.46.005
81:39

**СУТНІСТЬ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ
ЗМІСТОВОГО НАПОВНЕННЯ ПОНЯТТЯ "МОВА"
В ГРЕКО-ЛАТИНСЬКІЙ МОВОЗНАВЧІЙ ТРАДИЦІЇ
(ДОБА РАННЬОЇ АНТИЧНОСТІ VIII ст. до н. е. – II ст. до н. е.)**

*Солдатова Леся Петрівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський університет імені Бориса Грінченка*

У статті розглядаються проблеми лінгвістичної термінології. Аналізується змістове наповнення поняття "мова" з точки зору його сутності для подальшого розвитку лінгвістичної науки за структурою *тлумачної формули змісту поняття* (ТФЗП) в греко-латинській мовознавчій традиції у період ранньої античності (VIII ст. до н. е. – II ст. до н. е.). Увагу зосереджено на класифікації його дефініцій за суттєвими, специфічними ознаками, що дозволяє визначити основні елементи характеристичної структури поняття, представити зв'язки та відношення всередині поняття як системи та структури з їх елементами. Зв'язки цих елементів в структурах та їх відношення можуть бути подані в узагальненій формі із спільним елементом всередині.

Ключові слова: мова, тлумачна формула змісту поняття (ТФЗП), поняття.

Необхідністю і потребою даного дослідження є аналіз маловивченого аспекту розвитку сутності поняття "мова" в історичному аспекті. У науці в історії цивілізації виділяються три найважливіші традиції: індійська, греко-латинська і китайська, які сформувалися незалежно одна від одної в першому тисячолітті до нашої ери [Алпатов 2001; 2005].

Метою даного дослідження є виявлення розуміння сутності поняття "мова" в греко-латинській мовознавчій традиції у період ранньої античності (VIII ст. до н. е. – II ст. до н. е.).

Одним із **актуальних** принципів у сучасних дослідженнях лінгвістики залишається принцип історизму пізнання буття в динаміці його розвитку. Вивчення цієї динаміки може надати інформацію для можливості прогнозування оптимальних шляхів такого розвитку. Це дозволяє визначити зв'язки, взаємодії, закономірності, рушійні сили і зміну кількості буття на всіх етапах його розвитку, що дозволяє прогнозувати подальші етапи розвитку буття.

Саме тому наше дослідження проводитиметься в історичному аспекті, тобто із зверненням до далекого або близького минулого науки про мову, до особливостей розвитку її в різних етнокультурних контекстах.

У цьому дослідженні ми плануємо виявити структуру історизму розвитку поняття "мова" та його сутність. Визначити сутність чого-небудь – пізнати його причину виникнення, закони буття, якість, властивість, тенденції розвитку. Тобто, сутність – це певний організований принцип, основа буття об'єкта у формах його зовнішнього вираження. "Сутність тим самим є буття як видимість у собі самій. Абсолютне є сутність" [Гегель 1974, 264].

У цій роботі основним завданням є виявлення особливостей трактування поняття "мова" в греко-латинській мовознавчій традиції в період, який в історії відомий під назвою період ранньої античності (VIII ст. до н. е. – II ст. до н. е.).

Об'єктом дослідження є історизм розвитку трактування поняття "мова" у рамках греко-латинської мовознавчої традиції в період ранньої античності (VIII ст. до н. е. – II ст. до н. е.).

Предметом дослідження є еволюція розуміння поняття "мова" в зазначений історичний період.

Наші знання не є абсолютно істинними, а мають тільки певний ступінь істинності. Проблеми змістового наповнення поняття виникають вже з етапу його зародження і зростають у процесі його історичного розвитку, аж до переходу в нове поняття, нову якість.

Розуміння поняття "мова" не є нерухомим і стійким, у процесі розвитку завжди є те, що втрачається, і те, що зароджується.

Поняття "мова" являє собою продукт тривалого і досить суперечливого історичного розвитку в лінгвістичному знанні. Розвиток – це необхідна, закономірна і певним чином спрямована зміна стану буття, що призводить до виникнення його нової якості. Розвиток може проявлятися як у формі прогресу, так і в формі регресу, або в обох формах водночас.

В. І. Кодухов запропонував періодизацію історії мовознавства, яка складається з 5 етапів:

1 період – V-IV ст. до н. е. – XVI ст.;

2 період – XVII–XVIII ст.;

3 період – кінець XVIII – перша половина XIX ст.;

4 період – кінець XIX – перша третина XX ст.;

5 період – 30-е роки XX ст. до нашого часу [*Кодухов* 1979, 20–25].

Перший період за цією класифікацією умовно поділяють на 4 етапи:

1) Рання античність (VIII ст. до н. е. – II ст. до н. е.);

2) Класична античність (I ст. до н. е. – II ст. н. е.);

3) Пізня античність (III–IV ст. н. е.);

4) Середньовіччя (V–XV ст. н. е.).

Саме таку структуру підкласифікації можна використати на даному етапі нашого дослідження. Ми проведемо всебічний аналіз дефініцій поняття "мова" в період ранньої античності (VIII ст. до н. е. – II ст. до н. е.) в греко-латинській мовознавчій традиції в аспекті головного і другорядного, спільного і різного.

Слово "визначення" ("definition") було запропоновано Цицероном. За Цицероном, дефініція – це коротке і вичерпне роз'яснення відмінних ознак тієї речі, яку ми хочемо визначити, а "Поняття – знання, які відображають в узагальненій формі предмети і явища дійсності та суттєві зв'язки між ними за допомогою фіксації загальних і специфічних ознак, в якості яких виступають властивості предметів і явищ і відносини між ними" [Философский энциклопедический словарь 1983, 513].

Інтерес до мови прокидається, як свідчить історія, тоді, коли починається дослідження основних її одиниць і правил їх вживання в мові. І його пробудженню у найдавніших державах Близького Сходу (Єгипет, Шумер, Вавилон, Хетське царство, Угарит, Фінікія та ін.) сприяли багато в чому схожі проблемні ситуації, в яких стала усвідомлюватися необхідність забезпечити письмову фіксацію результатів різноманітної господарської, адміністративної, культової, дипломатичної та іншої діяльності і тим самим зробити можливою мовну комунікацію незалежної від фактів часу і простору [Сусов 1999].

Марк Теренцій Варрон (116–27 рр. до н. е.) вважав, що норми мови формуються в процесі спостереження за повсякденним мовленням, бо народ у повсякденній мові має керуватися універсальним законом мови, а кожна людина повинна дотримуватися правил, вироблених народом.

Представник Александрійської школи Аристарх Самофракійський (215–143 до н. е.) також вказував на необхідність нормування мови. На його думку, мова має регулярний характер. Описуючи мову, необхідно виходити з відповідних принципів, вказувати на випадки їх неправильного вживання [Нелюбин 2011; Драчева 2011].

На даному етапі дослідження нас цікавить греко-латинська традиція, яка пізніше отримала назву "європейська традиція".

Давньогрецька філософія переважно була зосереджена на поясненні картини світу і природи людини з точки зору їх сутності. Вчені цього часу цікавляться людиною як такою, її мовою, речами й сутністю найменувань.

Спочатку проблеми мовознавства вивчали філософи, тому інтерпретація мови в античності має переважно філософський характер.

У V ст. до н. е. проблемами мови займалися такі давньогрецькі філософи: Геракліт (535 до н. е. – 475 до н. е.), Парменід з Елеї (бл. 540 або 520 до н. е. – 450 до н. е.), Емпедокл (бл. 490 – 430 до н. е.), Демокріт (бл. 460 – 370 роки до н. е.), Протагор (490 до н. е. – бл. 420 до н. е.), Горгій (483 до н. е. – 380 г. до н. е.), Продік (бл. 465 до н. е. – бл. 395 до н. е.), *Епікур* (341 до н. е. – 270 до н. е.), латинська традиція представлена роботами вченого-енциклопедиста Марка Теренція Варрона (116–27 рр. до н. е.) та ін.

У діалогах Платона (428 або 427 до н. е. – 348 або 347 до н. е.) і "логосі" Геракліта (535 р.р. до н. е. – 475 р.р. до н. е.), роботах Аристотеля (384 р.р. до н. е. – 322 р.р. до н. е.) і "лектоні" стоїків робляться спроби осмислення поняття "мова" (до школи стоїків відносилися філософи: засновник школи Зенон (336 р.р. до н. е. – 264 р.р. до н. е.), Хрісіпп (281–200 р.р. до н. е. або 280–206 р.р. до н. е.), Діоген Вавилонський (240 р.р. до н. е. – 150 р.р. до н. е.). У розумінні мови пріоритет віддавався розуму у міркуваннях (Парменід з Елеї бл. 540 або 520 р.р. до н. е. – 450 р.р. до н. е.), Мелісс Самосський (бл. 485 до н. е. – бл. 425 до н. е.).

Проаналізуємо поняття "мова" за структурою *тлумачної формули змісту поняття* (ТФЗП).

Представимо відомі вияви явища сутності буття поняття та структуру етимології його розвитку, синтезуємо структуру розвитку та історизму цього поняття. Така структура є класифікацією його дефініцій за суттєвими, специфічними ознаками, що дозволяє визначити основні елементи характеристичної структури поняття "мова". Представимо зв'язки та відношення всередині поняття як системи та структури з їх елементами, зв'язки цих елементів в структурах та їх відношення, які можуть бути подані в узагальненій формі із спільним елементом всередині:

"Мова" розуміється як:

1 група. Дефініція "мова" імплікує трансцендентний дар:

– "мова" є витвір природи, тобто її структура точно відповідає структурі чуттєвого світу (виклад цих поглядів є у діалозі Платона (428 або 427 до н. е. – 348 або 347 до н. е.) "Кратил") [Парфенова 2008, 526–528], *але стоїки* (близько 300 р. до н. е.) *заперечували "мову" як пряме відображене навколишньої "природи"* [Лукин 2003, 56]. На думку стоїків "мова" була виявленням розуму, вони повернулися до старої тео-

рії "природи", але не в сенсі природного процесу виникнення мови, а як до визнання внутрішнього зв'язку між звуком і значенням [Троцкий 1996, 29].

Псевдо-Діонісій Ареопажіт (помер 96 р.) "стверджує неможливість пізнання, недосяжність Бога для людського розуму, безсилля людської мови в характеристиках та визначеннях Бога" [Культура 1984, 75–76].

Епікур (341 до н. е. – 270 до н. е.) і його послідовники обмежилися лише загальною постановкою питання про походження мови. Епікур доводив, що виникнення мови є **природний процес**, і був проти "свідомих творців" імен на стадії виникнення мови [Троцкий 1996, 10].

Іонійська **природничо-наукова** думка (VI–IV ст. до н. е.) розуміла "мову" як природний процес (Фалес (бл. 624 до н. е. – 548 до н. е.), Анаксимандр (бл. 610 до н. е. – 547/540 до н. е.), Анаксимен (бл. 588 до н. е. – бл. 525 до н. е.), Геракліт Ефеський (544 до н. е. – 483 до н. е.) [Десницкая, Кацнельсон 1985, Фрейденберг 1936].

2 група. Під "мовою" розуміється діяльність:

– процес діяльності, тобто пізнання дійсності, як засіб адекватного її відображення: Аристотель виходить з платонівського уявлення про мислення як про внутрішню розмову душі, розуміючи мову як відображення розумових процесів;

– вид діяльності: дослідження Аристотеля про наукову основу "мови" свідчать, що "мова є інструментом знань щодо природних процесів і речей, таких, в яких вона є засобом спілкування і розуміння по відношенню до людей, і таких, в яких вона є однією з форм повчання і задоволення щодо людських продуктів" [McKeon 1946, 200].

3 група. Під "мовою" мається на увазі засіб та інструмент діяльності:

– за Аристотелем мова – засіб для різних наук, адаптований "для дослідження фізичного середовища і органічного виробництва звуків, психологічної основи смислів, практичного використання дискурсу та комунікації, а також художнього відтворення літератури" [McKeon 1946, 198].

– засіб діяльності – механізм, що сприяє кодуванню і трансляції інформації, засіб засвоєння і передачі інформації: "... мова не розглядалася Аристотелем як щось самоцінне і гідне уваги сама по собі; ... мова – це, перш за все, засіб для вираження думок" [Античная философия 2008].

– Аристотель описував "мову" в "герменевтиці" як засіб для взаєморозуміння (гл. 1–3) [Парфенова 2008, 526–528];

– засіб виявлення розуму і належить до основних, найважливіших властивостей душі. Тому "мова" нерозривно пов'язана з розумом [Троцкий 1996, 29].

– "мова" для Аристотеля – це "засіб для досягнення певних цілей", його інтерес до "мови" підкріплювався пізнавально-філософськими і ораторськими завданнями [Античная философия 2008].

– Аристотель розмежовував голос і мову. Голос просто звук, який вказує на задоволення або біль, але мова має політичні та етичні аспекти. Мова є засобом, за допомогою якого людина робить розмежування між добром і злом, праведним і неправедним [Deborah 2001];

– Аристотель заклав основи традиційного розуміння мови як засобу позначення, передачі інформації про "положення справ" у процесі спілкування [Чубукова 2001];

– Платон розумів "мову" як інструмент пізнання, як засіб позначення, який повинен відповідати більшою чи меншою мірою позначеному поняттю за принципом тавтології ($A = A$) або тотожності, подібності ($A \sim B$);

– засіб пізнання світу розумом людини, для виявлення певного аналогу світу, що пізнається [Проблема языка в античной философии];

– засіб розуміння сутності речей (може бути, як стверджував Платон, вельми недосконалим) [Античная философия 2008; Парфенова 2008, 526–528];

– більш-менш надійний засіб зробити явними інтелектуальні операції (Аристотель, стоїки). [Античная философия 2008; Парфенова 2008, 526–528];

4 група. Під "мовою" розуміється модель:

– за Демокритом "мова" – це модель дійсності. Мова представляла для нього певною моделлю, яка ілюструє філософську концепцію: Всесвіт складається з атомів, слова – з літер [Античная философия 2008; 526–528];

– за Марком Теренцієм Варроном "**мова**" – це структурована абстрактна модель [Драчева 2011, 147–158],

– цілісна модель, "Мова як ціле є лише сукупністю імен, яка може бути протиставлена сукупності імен іншої мови, але не містить у собі нічого специфічно мовного, невластивого самим речам і не народжує ніяких проблем, окрім питання про ставлення окремих імен до окремих предметів, "правильності" найменування" [Троцкий 1996, 12].

5 група. Під "мовою" мається на увазі результат (продукт):

– мова – продукт, форма суспільного договору (угоди) між людьми, на думку Демокріта, висловлену в діалозі Платона "Кратіл", що згодом склало основу теорії соціального договору (460–370 роки до н. е.) [Нелюбин 2011; Канке 2001, 219]; наголос робився на функціональному характері мови, що передбачало її раціональність і цілеспрямованість, вважалося, що форма імен не випадкова, а призначена слугувати визначеній меті вираження сутності кожної речі [Лёвкин 2010].

– за Аристотельським розумінням (конвенціональна концепція) мова – результат узгодження вчених за довільно встановленими правилами для конвенціональної функції позначення ментальних репрезентацій реальності, згідно з яким наукові поняття і теорії не відображають об'єктивну дійсність, а є лише **результатом** узгодження [Апель 1997, 206].

На основі проведеного аналізу вказаного історичного періоду ми можемо визначити протилежності всередині поняття "мова", які виникли в процесі його розвитку.

1. Виявлення буття поняття – *де поняття* – це створений людиною мисленнєвий продукт, споживаний соціумом та самою ж людиною [Солдатова 2013]: "мову" розуміли як: трансцендентний дар; діяльність; інструмент, засіб; модель; структуру; результат (продукт) діяльності – форма суспільного договору, що вимагає певної структури.

2. Виявлення її сутності (головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення). "Мова" трактувалась, як засіб та інструмент діяльності, який є засобом для різних наук, засобом для досягнення певних цілей, засобом для розмежування між добром і злом, засобом позначення і передачі інформації, інструментом пізнання, засобом пізнання світу, засобом розуміння сутності, засобом здійснювати інтелектуальні операції.

3. Сутність всезагальної області буття, частиною і/або одиницею якої є досліджуване поняття. "Мова" трактувалась, як: – діяльність, як певне функціонування,

виявлення чого-небудь, яка має складові: вид діяльності, процес такої діяльності, результат (продукт).

Висновок. У греко-латинській мовознавчій традиції у період ранньої античності (VIII ст. до н. е. – II ст. до н. е.) поняття "мова" і усі мовні явища досліджувалися у філософському аспекті, проте залишилося без чіткого визначення і не досягло рівня наукового терміна. Це пояснюється тим, що не ставилося завдання вивчення мови поза її використанням.

Мова розумілася як витвір природи, але не заперечувалося її божественне походження. Людям було надано божий дар здатності до мови, і люди використали її як інструмент для своєї діяльності. Мова вважалася результатом (продуктом) цієї діяльності, який виражається абстрактною структурованою моделлю, за законами якої здійснювалася людська діяльність для:

- 1) вираження думок;
- 2) досягнення певних цілей;
- 3) спілкування і взаєморозуміння (комунікативних процесів);
- 4) пізнання дійсності та її відображення;
- 5) відображення розумових процесів;
- 6) формування, збереження, передачі результатів пізнання у різних науках і мистецтвах;
- 7) формування, збереження, передачі інформації.

Отримані дані можуть бути використані для подальших досліджень сутності поняття "мова" в інші часові періоди, обумовить можливість формулювати дефініції наукового поняття як елемента суто наукового знання.

Солдатова Л. П., канд. філол. наук, доц.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

Сущность и история развития смыслового наполнения понятия "язык" в греко-латинской языковой традиции (времена ранней античности VIII в. до н. э. – II в. до н. э.)

В статье рассматриваются проблемы лингвистической терминологии. Анализируется содержательное наполнение понятия "язык" с точки зрения его сущности для дальнейшего развития лингвистической науки по структуре толковательной формулы содержания понятия (ТФСП) в греко-латинской языковедческой традиции в период ранней античности (VIII в. до н. э. – II в. до н. э.). Внимание сосредоточено на классификации его дефиниций по существенным, специфическим признакам, которые позволяют определить основные элементы характеристической структуры понятия, представить связи и отношения внутри понятия как системы и структуры с их элементами. Связи этих элементов в структурах и их отношения могут быть представлены в обобщенной форме с общим элементом внутри.

Ключевые понятия: язык, толковательная формула содержания понятия (ТФСП), понятие.

Soldatova L. P., Ph. D., Associate Professor

Borys Grinchenko Kyiv University

The Essence and History of the Semantic Content of the Concept "Language" in the Greco-Latin Linguistic Tradition (Early Antiquity Times VIII BC – II BC)

This article deals with the problem of linguistic terminology. The semantic content of the concept "language" from the viewpoint of its essence for further development of linguistic science is analyzed according to the explanatory formula of notion content (EFNC) in the Greco-Latin linguistic tradition in early antiquity (VIII BC – II BC). We focus our attention on the classification of its definitions for significant specific features. It helps to define main elements of the characteristic structure of the concept, to submit links and relationships inside the concept as a system and a structure with its elements. The elements' connections and ratios could be shown in the generalized form with the common element inside.

Key words: language, explanatory formula of notion content (EFCC), concept.

Література:

1. *Алпатов, В. М.* История лингвистических учений : учебное пособие / Владимир Михайлович Алпатов. – [4-е изд., испр. и доп.]. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 368 с.
2. *Алпатов, В. М.* История лингвистических учений : учебное пособие / Владимир Михайлович Алпатов. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Языки славянской культуры: Кошелев, 2001. – 367 с.
3. *Античная философия* : Энциклопедический словарь. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – 896 с.
4. *Апель, К.-О.* Трансцендентально-герменевтическое понятие языка // От Я к Другому. Сборник переводов по проблемам интерсубъективности, коммуникации, диалога / Карл-Отто Апель. – Минск, 1997. – 206 с.
5. *Гегель, Г.* Наука логики / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – М. : Мысль, 1974. – Т. 1. – 452 с.
6. *Драчева, Н. В.* Понятие "язык" и "речь" в трактате Марка Теренция Варрона "DE LINGUA LATINA" // Индоевропейское языкознание и классическая филология. – XV (чтения памяти И. М. Тронского). – СПб., 2011. – С. 147–158.
7. *История лингвистических учений.* Древний мир / [Под ред. А. В. Десницкой, С. Д. Кацнельсона]. – Л. : Наука, 1985. – 288 с.
8. *Канке, В. А.* Философия : учебное пособие для студентов высших и средних специальных учебных заведений / Виктор Андреевич Канке. – М. : Логос, 2001. – 272 с.
9. *Кодухов, В. И.* Общее языкознание / Виталий Иванович Кодухов – М. : Наука, 1979. – 197 с.
10. *Лёвкин, Д. А.* Античные истоки философии имени [Электронный ресурс] / Дмитрий Александрович Лёвкин. – Режим доступа: www.proza.ru/2010/05/27/1431
11. *Лукин, О. В.* Античные теории в контексте истории часте-речной проблематики // VII чтения памяти профессора И. М. Тройского. – СПб. : ИЛИ РАН, 2003. – С. 53–58.
12. *Нелюбин, Л. Л.* История науки о языке [Электронный ресурс] / Л. Л. Нелюбин, Г. Т. Хухуни. – М. : Флинта, 2011 // ЭБС "Книгафонд". – Режим доступа: <http://www.knigafund.ru; www.rusbib.ru/file.aspx?oid=337254>.
13. *Парфенова, Е. Г.* Античная философия. Энциклопедический словарь / Елизавета Глебовна Парфенова. – М. : Прогресс-Традиция. – 2008. – С. 526–528
14. *Фефилов, А. И.* Проблема языка в античной философии / Александр Иванович Фефилов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fefilov.nethouse.ru>.
15. *Сусов, И. П.* История языкознания : учебное пособие для студентов старших курсов и аспирантов / Иван Павлович Сусов. – Тверь : Тверской гос. ун-т., 1999. – 327 с.
16. *Троцкий, И. М.* Античные теории языка и стиля. Проблемы языка в античной науке (совместно с С. В. Меликовой-Толстой и О. М. Фрейденберг) / Иосиф Моисеевич Тронский (Троцкий). – СПб., 1996. – С. 1–31.
17. *Учение Аристотеля о речи.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.plato.spbu.ru.
18. *Философский энциклопедический словарь.* – М. : СЭ, 1983. – 839 с.
19. *Фрейденберг, О. М.* Античные теории языка и стиля / Ольга Михайловна Фрейденберг. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1936. – 341 с.
20. *Чубукова Е. И.* О коммуникативно-прагматической трансформации современной философии / Е. И. Чубукова // Современная философия как феномен культуры : исследовательские традиции и новации. Материалы научной конференции. Серия "Symposium", выпуск 7. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – 224 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.anthropology.ru/ru/texts/.../index.html.
21. *McKeon, R.* Aristotle's conception of language and the art of language / R. McKeon // Classical Philology V. XLI October 1946. – № 4. – P. 193–206.
22. *Modrak, D. K. W.* Aristotle's Theory of Language and Meaning / Deborah K. W Modrak. – N. Y. : Cambridge University Press, 2001. – 302 p.

Стаття надійшла до редакції 10.04.14